

Dette er et utdrag av et intervju med Johan Nygaardsvold, skrevet av redaksjonssekretær Einar Lysholm (1892-1961) som i mer enn en mannsalder var medarbeider i Arbeider-Avisa i Trondheim. Lysholm var selv fra Hømmelvik og sto Nygaardsvold nær, spesielt gjennom politisk arbeid. Samtalen mellom de to fant sted sommeren 1945, og intervjuet er så vidt vites ikke publisert tidligere.

En statsminister i krig

Under samtalen denne ettermiddagen kommer vi inn på situasjonen de første april dagene 1940 og tingenes katastrofale utvikling i disse hektiske døgn før 9. april.

- I slutten av mars deltok jeg i en interskandinavisk konferanse i Stockholm, forteller Nygaardsvold. Situasjonen ute i Europa var spent. Krigen mellom England og Tyskland var i full gang, men ingen hadde inntrykk av at faren var overhengende sjøl om situasjonen var adskillig tilspissert. Jeg kom tilbake en av de første dagene i april, og i de nærmeste dagene fram til 8. april auket spenningen og krigssituasjonen opptok oss stadig sterkere.

Om formiddagen 8. april holdtes møte mellom regjeringen og utenrikskomiteen, og om ettermiddagen var Stortinget kalt sammen. Om kvelden samme dagen bragte en Oslo-avis melding om at en engelsk ubåt hadde senket det tyske transportskipet Rio de Janeiro i norske farvann. Samtidig var innløpet melding om at britiske sjøstyrker hadde lagt ut miner utafor Oslofjorden. Regjeringen sendte en protestnote til England mot det inntruffe. Mot kvelden besluttet Stortinget etter henstilling fra forsvarsminister Ljungberg og meg å avbryte møtet for at regjeringen kunne få høve til å drøfte forholdsreglene samme kveld. I dette møtet ble det besluttet å sperre Oslofjorden.

Regjeringen skiltes ved 23-tida, men allerede ved 24-tida ringte Ljungberg og meldte at fremmede krigsskip søkte å forser Oslofjorden. Samme natten holdt regjeringen møte sammen med utenrikskomiteen og satt sammen til klokka 5.30 om morgenen. I mellomtida var det innløpet meldinger om at tyske krigsskip var gått inn til en rekke norske byer. Situasjonen var nå blitt den at vi fant det riktigst å forlate Oslo, og vi ble enige om å samles på Hamar. Jeg bilte oppover og kom dit samtidig med Hambro. Her holdtes møter og konferanser og stadig innløp meldinger om at tyske tropper var landsatt og forsøkte å forser seg nordover. Nå gikk det slag i slag. Vi trakk oss tilbake til Elverum.

Nygaardsvold skildrer så videre i samtalen hendningene i Elverum med tyskernes lumpne, men

mislykte forsøk på å gjøre det av med konge og regjering og den videre flukten over Lillehammer, oppover Gudbrandsdalen og ned Romsdalen til Molde, videre nordover til Tromsø med den britiske krysseren Glasgow og endelig lerdalen fra Norge til England 7. juni 1940. Men det var ikke bare en hodekalls flukt. Det ble også arbeidet. På Stuguflaten i Romsdalen ble det tatt beslutning om opprettelse av en Norges Bank for den delen av landet som ennå var fritt. Her ble også det verdenskjente Nortraship, som skulle bli av så stor betyding for krigens utfall dannet med skipsfartsdirektør Lorentzen og advokat Sunde som ledere. Regjeringen hadde jo også sikret seg Norges Banks gullbeholdning, og fikk transportert denne hele veien nordover og over til England.

ARBEIDET I LONDON

- Hvordan tar de fem år i utlendighet seg nå ut etter at krigen er ført til en lykkelig slutt? spør jeg.

- Når jeg ser tilbake på alt det som skjedde, så kan jeg bare si at det har vært en femårs-periode fylt av arbeid utelukkende med det mål for øyet gjennom oppbygginga å forberede og muliggjøre tilbakekomsten til Norge. Til å begynne med var vanskene store. Vi manglet både folk og materiell, men etterhvert kom det hele i sving. Vi hadde til slutt mellom 25.000 og 30.000 sjømenn til rådighet under ledelse av Nortraship, det største skipsforetak som noen gang har eksistert i verden. Vi rådde til slutt over om lag 1.000 skip, og om lag halvparten av disse gikk tapt sammen med 3.000 sjømenn.

Forsyningsproblemene tok na turligvis opp en bred plass i arbeidet og vi måtte løse spørsmålet om underhold for de 17.000-20.000 flyktninger i Sverige. Og det var tusen andre spørsmål å løse. Det kostet store pengesummer, men vi greide det også. Senere meldte det seg nye problemer. Det var spørsmålet om igangsetting av skoler for utdan-

Johan Nygaardsvold taler fra BBC's norske avdeling i London den 9. april 1943, på 3-årsdagen for invasjonen.

ning av folk både i England, Kanada og Sverige. Gjenoppbygginga av handelsflåten vår hørte også med til oppgavene. Vi overtok alle skipsbestillinger i Sverige, og en stor del av disse skip er alt i fart for den norske regjering under Nortraships kontroll. Avviklinga av dette store foretaket vil sjølsagt ta en del tid.

NORGE I OPINIONEN

Nygaardsvold forteller så hvordan det veldige apparatet stadig gikk mer friksjonsfritt etter hvert som sambandet mellom administrasjonen og de mange sidegreinene ble knyttet fastere. Sambandet med heimlandet tok også etterhånden fastere former. Man fikk orden i passasjertrafikken med Sverige, næringsorganisasjonene fikk representanter i Amerika for å studere nye produksjonsformer, samarbeidet med Norges allierte ble stadig sterkere, og en god kontakt med Amerika fikk vi gjennom vår representasjon i Washington. En kan vel trygt si, føyer Nygaardsvold til, at Norge sto godt både i den britiske og amerikanske opinionen.

FRIHETSKJEMPERNES DØD

- Hvordan inntrykk gjorde tyskernes myrderier av norske frihetsskjempere på dere i England?

- Når jeg tenker tilbake på den

første tida regjeringen oppholdt seg i England, så er det særlig ett forhold som fyller meg med stolthet og glede, svarer Nygaardsvold, det er hver enkelts stilling der borte til den tyske okkupasjon av Norge. Det var nok enkelte som i meningsfellers krets forbante regjeringen fordi den i de fem år den hadde sittet, ikke hadde gjort det som alle borgerlige regjeringer for 1935 ikke hadde maktet å gjøre, nemlig skaffet Norge et så sterkt forsvar at tyskerne kunne ha blitt kastet ut av Norge med det samme de kom til landet.

Alle var imidlertid enige om at når tyskerne nå hadde satt seg fast i landet, så var det for gode nordmenn ikke tale om noe slags samarbeid eller imøtekommethet overfor dem. Vi hørte heimfira at tyskerne søkte å få folk til å tro at tross okkupasjonen så kunne Norge ved forhandlinger og imøtekommethet oppnå full nasjonal frihet, sjøl om de tyske soldater måtte stå i Norge så lenge krigen varte. Det gjorde oss ondt å høre at det var enkelte nordmenn som mente at den eneste utveg var å få orden seg med tyskerne på et eller annet vis. Vi var utafor landet og kunne vanskelig blande oss inn i diskusjonen som førtes heime. Vi syntes dog at hvor mørkt situasjonen enn fortonet seg for de som satt heime, så måtte de ha huske på Hitlers og Tysklands løftebrudd

overfor Tsjekkoslovakia og Polen og de grusomheter de alt hadde utøvd i disse land. Hva grusomhetene angår, så var vel de fleste av oss så blåøydte at vi trodde ikke at tyskerne ville gå fram på samme måte i Norge.

Og så en dag får vi vite at tyskerne har skutt, myrdet to nordmenn, Hansteen og Wickstrøm. Skutt dem uten lov og dom. Skutt dem for å skremme en del streikende arbeidere i Oslo. Jeg tror det gikk alle norske kvinner og menn i England som det gikk meg da jeg fikk melding om dette brutale mordet: det var som en mørk sky senket seg over hele tilværelsen. Jeg var til å bryne med som bedøvn, nansen, som vi sier i Trøndelag. Det var ikke bare sorgen og smerten over at to så dyktige og frihetelskende unge menn, hensynsløst, ja, heusiktsløst, var myrdet. Nei, jeg forsto at disse to ikke ville bli de eneste offer for vår frihets sak. Jeg forsto at vårt folk måtte gjennom den samme terror og de samme lidelser som folket i andre okkuperte land alt hadde fått føle fra herrefolkets side. Og slik tror jeg alle i England følte det. Jeg minnes bare en misssyd: den norske avisen Norsk Tidend, som regjeringen ga ut i London, hadde noen redaksjonelle minnerord om Viggo Hansteen. Jeg gikk i det høve et harmfynsende brev fra en nord-

Nygårdsvolds
regjering
1940-45.

mann. Han sa det hadde vakt vold som forargelse i vide kretser at avisa skrev redaksjonelle minneord. Var slikt påkrevet, sa han, så burde de tas inn i avisa som signerte innlegg. Jeg tror vedkommende har angret at han skrev det brevet.

Hansteen og Wickstrøm var de første martyrer for frihetens sak i Norge. Siden fulgte flere etter. Men for hver gang vi over i London fikk meldinger om nye offer, om mord på glisler, om terror og voldshandlinger fra tyskere og landssvikeres side, så auktet vår lengsel etter den dagen da frihet og rettssikkerhet igjen kunne få heimstavsrett i Norge.

SAMARBEIDET MED BRITENE

Fortell litt om samarbeidet mellom den norske og britiske regjeringen.

Dersom den norske regjeringen i London skulle få utrettet noe for Norges frigjøring, så var det ikke bare av betydning, men absolutt nødvendig at den sto i et godt forhold til den britiske regjering. Det gjelder meg å kunne si at vi alt fra første dag ble vist den største velvilje og imøtekommethet både fra den britiske regjering og fra alle britiske autoriteters side. Derfor kunne vi også så snart etter at vi var kommet til landet, få ordnet med øvingsleirer for våre militære styrker, få i stand norske radioutsendinger, få papir til avisene våre og til de engelske informasjonsbrosjyrene m.v. Vi fikk også all mulig hjelp når det gjaldt opprettning av hospitalet og rekreasjonsheime for soldatene og soldatene våre og til skoler for skolepliktige, norske barn som etter hvert kom over fra Norge.

Det var sjelsagt ikke til å unngå at det til sine tider var meningsforskjell om ymse spørsmål. Vi på vår side var kanskje enkelte ganger utålmodige, vi syntes ikke sakene vi forhandlet om ble løst så hurtig og så tilfredsstillende som vi ønsket det. Dette gjaldt til dømes anskaffing for vår regning av transportfly til å frakte folk med fra Sverige til England. I Sverige hadde vi til enhver tid gående mer enn nok av brukbart folkemateriell både for handelsflåten vår og for våre militære styrker. Problemet var bare hvordan vi skulle få dem over til England. Skjønt vi i dette spørsmålet kanskje var noe for pågående, så forsto vi dog og lærte å for stå det bedre og bedre jo lengre krigen varte, at det ikke var vrangvilje fra Englands side når våre ønsker om å få kjøpt flymaterieil ikke ble imøtekommert så hurtig som vi ønsket det. Det var jo England som førte krigen, som kjempet kampen, ikke bare for sin egen skyld, men for å vinne friheten for alle folk som led under tyskernes

okkupasjon. Denne kampen stilte store krav både til planlegging, ledelse og forsynting. Den førtes på flere fronter og det kunne være hensynet til en snarlig og samlet seier tilsa at disponible fly gjorde mere gagn for det felles formål enn at de ble nyttet til å frakte våre folk over fra Sverige til England.

Hele den britiske regjering var alltid klar over at krigen ville bli både lang og bitter. Derfor sa også Churchill, da han tiltrådte som statsminister, at han hadde ingen annen ting å by det britiske folket enn forvisningen om en endelig seier over nazismen. Men denne seieren ville koste tårer, svette og blod. Til meg sa han ved et besøk ute på landstedet hans, Chequers Court i Buckinghamshire høsten 1940: Krigen vil ikke bli vunnet hverken i 1940 eller 1941 eller 42, muligens i 1943 eller 1944. Si derfor til dine landsmenn at de må være tålmodige. De må ikke brenne av sitt fyrverkeri for tidlig, men vente til tiden er moden for det.

Storparten av oss her heime ventet en alliert invasjon av Norge i løpet av det siste krigsåret?

Til dette svarer Nygårdsvold: Også for oss som oppholdt oss utafør Norges grenser var frigjøringa av Norge det alt overskyggende spørsmål. Etter at vi var kommet over til England, ble vi snart klar over at Norge ikke kunne vente noen øyeblikkelig hjelp fra våre allierte. Etter min mening var det bare to måter Norge kunne bli befridd på. Den ene var ved avgjørende britisk seier over tyskerne på kontinentet. Den andre var at britiske styrker gikk i land i Norge og ved hjelp av en norsk folkeretsing drev tyskerne ut av landet. Ingen av disse framgangsmåter ne var mulige etter at vi var kommet til England. Både Frankrike, Nederland og Belgia hadde kapitulert. England hadde sitt Dunkerque, og hele den britiske styrke og kampevne måtte konsentreres om å slå tilbake en eventuell tysk landgang i England. Så sårt det enn var, måtte vi oppgi et hvert håp om en snarlig seier eller om en alliert invasjon av Norge. Det var dog seinere, visstnok vinteren 1943, enkelte forhold kunne tyde på at en invasjon til dømes i Nord-Norge kun ne bli aktuell. Både

Amerika og Storbritannia sendte store masser av krigsmateriell i konvolter gjennom Ishavet til Murmansk. Vinters tid var disse konvolter ikke mye utsatt for angrep fra tyske fly og ubåter, som var stasjonert i Nord-Norge, men når våren kom og det var like så lyst om natta som om dagen, ville vanskene bli meget store. Uten at jeg kan si at vi hadde noe å holde oss til, var det mange som mente at de allierte ville for søke å jage tyskerne ut, i alle fall fra Troms og Finnmark.

Ved en lunsj som Churchill holdt for meg, utenriksministrene Lie og Edén, holdt både jeg og Lie sterkt fram ønskeligheten av en slik invasjon. Churchill understreket gjentatte ganger at den britiske regjering var sterkt interessert i å befri Norge, men han hverken benektet eller bekræftet muligheten av en invasjon på det daværende tidspunkt.

Planene for de alliertes beseiring av Tyskland tok imidlertid sikte på å ramme selve Tyskland. Etter de alliertes landgang i Afrika og Italia, og enda mer etter landgangen i Frankrike og russernes seiersrike innmarsj fra aust, var vi klar over at noen alliert invasjon av Norge ville det ikke bli tale om for den tyske militære makt var knust i selve Tyskland.

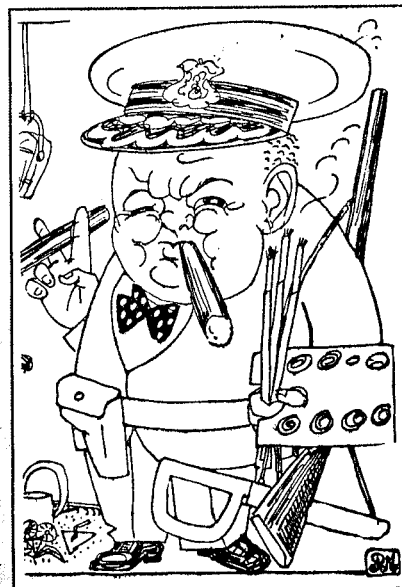
Under tyskernes herjinger i Finnmark, ble det fra vår side gjort store anstrengelser for å få satt inn en alliert styrke et sted nordfor Mosjøen, som jeg uttrykte det. Vi mente nemlig at en tilstrekkelig stor invasjonstyrke ville kunne hindre den tyske Finlandsarme fra å forene seg med de tyske tropper i Syd-Norge. Dessute mente vi at ved å avskjære de tyske forbindelseslinjene fra nord til syd, kunne man ha godt håp om å kunne stanse ytterligere ødeleggelser i Nord-Norge. Vi gjorde samtidig henstillinger om at en alliert flåtestyrke måtte ta basis på Lofotøyene. Derved kunne man korke til Vestfjorden, samtidig som man kunne hindre at tyske sjøpatruljer foretok herjingstokter langs Finnmarks-kysten.

I tilfelle av at tyskerne tenkte å fortsette motstanden i Norge, selv etter en kapitulasjon i Tyskland, gjorde vi flere henvendelser om hjelp for å hindre at hele Norge ble lagt øde. Disse henvendelser ble ikke bare rettet til våre allierte. Vi fikk avslag på alle våre henvendelser.

Det gikk imidlertid godt. Avslutningen av krigen og frigjøringen av Norge gikk lettere og mere smertefritt enn vi hadde fryktet for, men den lengste og vondeste uken jeg har levet, var uken fra at tyskerne kapitulerte i Tyskland og Danmark og til de kapitulerte i Norge.

EINAR LYSHOLM.

Kappløp om Norge

Winston Churchill: Hauk også overfor det nøytrale Norge. (Tegning: Randi Monsen.)

Selv om Storbritannia og Tyskland knapt nok var klar over det (d.v.s. Tyskland var det, Storbritannia var det ikke), var de to landene i april-dagene 1940 involvert i et kappløp om Norge. Tyskland vant på streken etter målfoto.

Den som sier dette er ikke en velvillig tysk Hitler-biograf, men den fremtredende amerikanske historikeren og Churchill-beundrer William Manchester, forfatter av The Caged Lion, Winston Spencer Churchill 1932-1940, (Michael Joseph, London, 1988).

Da Hitler etter invasjonen i Norge forklarte verden at Storbritannia hadde planlagt å invadere Norge, og at Tyskland kom Storbritannia i forkjøpet, trodde alle at det dreide seg om en ny nazi-løgn. Men for en gangs skyld snakket Der Fuhrer sant, skriver Manchester.

BRITISKE PLANER

Sir Maurice Hankey, medlem av det britiske krigskabinett da Tyskland invaderte Norge, sier det slik: Storbritannia og Tyskland var stort sett på linje når det gjaldt planer og forberedelser, med Storbritannia noe i forkant når det gjaldt planleggingen. Storbritannia ga invasjonsordren først, 24 timer før Tyskland, men nølte med iverksettelsen.

Den britiske regjering la i begynnelsen av 1940 en rekke planer og eventualitetsplaner i Norge: minelegging av norske farvann, okkupasjon av Bergen, Stavanger og Trondheim, landsetting i Narvik av britisk-franske styrker, som skulle rykke videre til Kiruna, Gallivare, Boden og Luleå, for å sikre seg kontroll med den svenske malmen, som var så viktig for den tyske krigsmaskinen.

FRAM OG TILBAKE

På et møte i det britiske krigskabinett 23. februar 1940 sa statsminister Chamberlain at selv om han instinktivt

støttet umiddelbare aksjoner i Skandinavia, var han bekymret for konsekvensene av dem. Storbritannia, sa han, hadde gått til krig på moralske kriterier, og måtte være varsom med å underminere sin sterke moralske posisjon. Utenriksminister Halifax

advarte mot allierte aksjoner som ville tvinge Norge og Sverige over på tysk side. Winston Churchill, som da var marineminister, tilhørte haukene: Det gjelder å få nordmennene til å frykte oss mer enn tyskerne, sa han.

Den 11. mars ga britene etter for fransk press, og vedtok å gå i land i Narvik uten norsk tillatelse. På et møte den 28. mars besluttet den britiske og den franske regjering i fellesskap å minelegge norske farvann. Datoen ble satt til 1. april, senere og endelig til 8. april.

FEILBEREGNING

Ordrene som ble gitt når det gjaldt eventuell motstand fra norske (og svenske) styrker, var mildest talt uklare. Slike trefninger skulle i prinsippet unngås, men britiske offiserer skulle ikke instrueres om ikke å skyte!

Den 8. april la britiske krigsskip ut mineri i Vestfjorden og andre steder på Norske-kysten. En betydelig britisk flåtestyrke sto klar i tillfelle Tyskland ville reagere. At Tyskland ville handle på egen hånd, og ikke bare reagere på den britiske operasjonen, act instead of reacting, var det ingen som hadde tenkt på.

Da britene 7. og 8. april mottok etterretningsrapporter om tyske flåtebevegelser, ble britiske krigsskip som egentlig var på vei til Norge, kommandert vestover, bort fra vårt land. I den tro at den tyske marine, som i virkeligheten var på vei til Norge med tyske invasjonstropper, hadde satt kursen for Atlanterhavet.

PER EDGAR KOKKVOLD.